

Turystyka i rekreacja na obszarach przyrodniczo cennych. Konflikty i kompromisy w świetle koncepcji rozwoju zrównoważonego

Tourism and recreation on a valuable natural areas. Conflicts and compromises in the light of sustainable development conception

Piotr Majdak

AWF J. Piłsudskiego w Warszawie
ul. Marymoncka 34, 00-968 Warszawa 45 (skrytka pocztowa 55), Polska
e-mail: ergosum1@o2.pl

Abstract. For their specificity, areas valuable in terms of nature usually represent places of increased tourist infiltration and intensified recreational activity. These territories include not only national parks, scenic parks or Natura 2000 areas but also other places, the nature values of which can serve to satisfy recreational, tourist, health, cultural, esthetic, scientific and other needs (Jalinik 2009). At the same time these are the areas of the co-occurrence of many groups of interest often representing different expectations – i.e. local communities, local authorities, entrepreneurs, ecologists, administrators of tourist attractions (Majdak 2012). Taking into consideration the demands of sustainable development (a concept that because of the complexity of the problems and multidimensional conflicts finds a suitable application in tourist areas) (Kowalczyk 2010) a wide diagnosis concerning the preferences and expectations of all coexisting entities on a given area should be deemed essential.

In the presented article the theoretical principles of the concept of sustainable development and the methodological principles and the result of self-conducted research dedicated to the conflicts of interests and the compromises that one can observe between entities acting in areas valuable in terms of nature that fulfill a touristic role, are discussed, and also an attempt to create a definition of “areas valuable in terms of nature” is made.

Słowa kluczowe: obszary przyrodniczo cenne, rozwój zrównoważony

Key words: valuable natural areas, sustainable development

Wprowadzenie

Obszary przyrodniczo cenne ze względu na swą specyfikę są zazwyczaj miejscami wzmożonej penetracji turystycznej oraz działalności rekreacyjnej. Obejmują one nie tylko parki narodowe, parki krajobrazowe czy obszary Natura 2000, ale także inne tereny, „których wartości przyrodnicze służą mogą zaspokojeniu potrzeb wypoczynkowych, turystycznych, zdrowotnych, kulturalnych, estetycznych, naukowych i innych” (Jalinik 2009). Jednocześnie są to miejsca współwystępowania rozmaitych, często reprezentujących odmienne oczekiwania grup interesu – m.in. społeczności lokalnych, władz lokalnych, przedsiębiorców, ekologów, dysponentów atrakcji turystycznych (Majdak 2012). Uwzględniając postulaty zrównoważonego rozwoju, za niezbędną należy uznać

szeroką diagnozę dotyczącą preferencji i oczekiwań wszystkich współistniejących na danym terenie podmiotów. Przedstawione w artykule rozważania przybliżają założenia teoretyczne koncepcji rozwoju zrównoważonego, podejmują próbę wskazania definicji „obszaru przyrodniczo cennego”, a także prezentują założenia metodologiczne oraz wyniki badań własnych poświęconych konfliktom interesów i kompromisom zachodzącym pomiędzy podmiotami działającymi na wybranych obszarach przyrodniczo cennych, pełniących funkcje turystyczne.

Zagadnienia metodologiczne

Oś prezentowanych w artykule badań własnych stanowiły konflikty interesów oraz kompromisy obserwowane pomiędzy podmiotami funkcjonującymi na obszarach przyrodniczo cennych, stanowiących równocześnie miejsca wzmoczonej penetracji turystycznej. Zasadniczym celem analiz była próba opracowania katalogu zagadnień uwzględniającego oczekiwania i postulaty poszczególnych grup interesu. Badania prowadzono w latach 2009–2011 na obszarze wschodniej części województwa Podlaskiego i Lubelskiego (m.in. na terenie miasta i gminy Krynki, miejscowości Łapicze, Bohukały, Mielnik, Supraśl, Hołny Mejera) oraz na terenie Półwyspu Helskiego, na obszarze którego znajduje się Nadmorski Park Krajobrazowy. Dobór miejsc pozwolił uzyskać dane i informacje uwzględniające rozmaite uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne, dzięki czemu wykaz konfliktów i kompromisów uwzględnia szeroki zakres zagadnień.

Bezpośrednią inspirację dla przyjętej metodologii oraz scenariusza postępowania badawczego stanowiły postulaty koncepcji rozwoju zrównoważonego (jej założenia zostaną przywołane w dalszej części opracowania).

Wśród najważniejszych etapów przeprowadzonych badań wymienić można:

- przegląd literatury przedmiotu,
- konsultacje z przedstawicielami różnych środowisk naukowych,
- analizę uwarunkowań lokalnych (środowisko geograficzne, przyrodnicze, kulturowe, społeczne, uwarunkowania gospodarcze etc.),
- wielostronną analizę preferencji, oczekiwań oraz charakterystykę wyodrębnionych grup interesów,
- opracowanie i analizę materiału uzyskanego w trakcie badań terenowych,
- określenie obszarów konfliktów i zgodności interesów (w tym wskazanie w oparciu o logikę SWOT szans, zagrożeń, możliwości i barier rozwoju turystyki na wybranych obszarach przyrodniczo cennych).

Ze względu na konieczność uzyskania informacji od przedstawicieli różnych grup interesu w toku postępowania badawczego stosowano rozmaite metody, techniki i narzędzia badań. Wśród nich wymienić należy m.in. analizę dokumentów – dokumenty pisane stanowiły istotne źródło informacji dotyczących różnorodnych zjawisk warunkujących funkcjonowanie i rozwój społeczno-gospodarczy omawianych obszarów. Wśród najważniejszych dokumentów wymienić można publikacje poświęcone przyrodniczym i kulturowym walorom obszarów objętych badaniami (przewodniki, informatory, książki o tematyce ekologicznej, opracowania dotyczące działań inwestycyjnych, a także sprawozdania, raporty i strategie rozwoju). Odrębne miejsce zajęły publikacje dotyczące rozmaitych sposobów definiowania, rozumienia oraz wykorzystania koncepcji rozwoju zrównoważonego zarówno na poziomie krajowym, jak i zagranicznym.

Ważne źródło informacji stanowiły także badania sondażowe (ankieta), którymi objęto turystów oraz stałych mieszkańców Helu. W grupie mieszkańców wyodrębniono dwie podgrupy – osoby dorosłe oraz młodzież w wieku do 18 lat, co podyktowane było m.in. zamiarem wychwycenia różnic w postrzeganiu turystycznych funkcji Helu pomiędzy tymi grupami, a także specyfiką wybranych zagadnień (wśród pytań skierowanych do dorosłych znalazły się np. kwestie dotyczące oceny polityki władz lokalnych, natomiast młodzież proszona była np. o wskazanie odpowiedzi dotyczących planów na przyszłość, w tym chęci pozostania w Helu). Badania ankietowe prowadzono na terenie Helu w czerwcu (pilotaż) oraz na przełomie sierpnia i września (badania zasadnicze) 2009 r. Wybrane terminy badań pozwoliły zebrać informacje od turystów przebywających w Helu zarówno w ścisłym sezonie turystycznym, jak i w okresie zmniejszonej penetracji turystycznej. Dzięki temu możliwe było dotarcie do grup reprezentujących potencjalnie odmienne oczekiwania wobec miejscowości recepcyjnej. Formularze ankiet udostępniane były w różnych fragmentach miasta (m.in. w Fokarium, Muzeum Obrony Wybrzeża, recepcjach ośrodków wczasowych, na plaży, deptaku etc.). Ankiety skierowane do młodzieży szkolnej zamieszkującej w Helu zebrano (za zgodą dyrekcji Zespołu Szkół Ogólnokształcących w Helu)

podczas zajęć lekcyjnych. Uczniowie proszeni byli także o przekazanie ankiet rodzicom i zwrot wypełnionych formularzy w ciągu trzech następnych dni. Uczestnicy badania byli wyłaniani w sposób przypadkowy (tzw. dobór wygodny), polegający na przypadkowym doborze jednostek, które w danej chwili znalazły się w miejscu prowadzenia badań ankietowych.

Kolejne źródło informacji stanowiły wywiady swobodne i kwestionariuszowe przeprowadzone w oparciu o zestaw zawierający 34 pytania (kwestionariusz niestandardyzowany). W toku rozmowy formułowano pytania dodatkowe, rozwijano pojawiające się wątki, proszono o udzielenie informacji uzupełniających (elementy wywiadu pogłębionego). Ze względu na zakres kompetencji poszczególnych rozmówców niektóre pytania pomijano. Łącznie przeprowadzono 25 wywiadów.

Syntetycznej prezentacji uzyskanych wyników badań oraz wniosków dokonano w oparciu o logikę SWOT, jako narzędzia służącego porządkowaniu i szeregowaniu informacji. Zgodnie z założeniami SWOT wydzielono następujące obszary zagadnień: **mocne strony** (w tej grupie wzięto pod uwagę potencjał, czynniki oraz uwarunkowania wewnętrzne, które uznano za istotne z punktu widzenia rozwoju zrównoważonej turystyki i rekreacji na omawianym obszarze); **słabe strony** (czynniki wewnętrzne, które mogą stanowić problem / barierę/ dla rozwoju zrównoważonej turystyki i rekreacji); **szanse** (w tej grupie wymienione zostały pozytywne zjawiska, procesy, czynniki zewnętrzne, które mogą towarzyszyć rozwojowi zrównoważonej turystyki i rekreacji); **zagrożenia** – w tej grupie wymieniono negatywne zjawiska, procesy, czynniki zewnętrzne, które mogą towarzyszyć rozwojowi zrównoważonej turystyki i rekreacji na omawianym obszarze.

Przyjęta metodologia umożliwiła określenie oczekiwań i postulatów poszczególnych podmiotów, a także konfrontację opinii różnych grup w odniesieniu do omawianych zagadnień. Przedstawione w dalszej części artykułu zestawienia prezentują syntetyczne podsumowanie uzyskanych wyników badań.

Rozwój zrównoważony obszarów przyrodniczo cennych – kontekst teoretyczny

W potocznym rozumieniu obszary przyrodniczo cenne odnoszą się do miejsc, które ze względu na swoje niezdegradowane walory (m.in. florystyczne, faunistyczne, krajobrazowe) podlegać powinny z jednej strony ochronie, z drugiej służyć mają zaspokajaniu rozmaitych potrzeb społecznych, gospodarczych, kulturowych i in. Funkcjonujące w literaturze definicje akcentują rozmaite elementy pojęcia; Dobrzański np. odnosząc się do definicji obszarów chronionych wypracowanej podczas IV Światowego Kongresu Parków Narodowych i Obszarów Chronionych proponuje następującą definicję obszaru przyrodniczo cennego: *„jest to obszar łądu lub morza o wysokiej różnorodności biologicznej, a także związanych z nim zasobów naturalnych i kulturowych, zasługujący na utrzymanie w stanie względnie niezmienionym. Powinny też obejmować tereny strefy buforowej, czyli otulinę”* (Dobrzański 2000 [za:] Jalinik 2009). Za obszary przyrodniczo cenne uznać można zatem tereny, których *„wartości przyrodnicze służyłyby zaspokojeniu potrzeb wypoczynkowych, turystycznych, zdrowotnych, kulturalnych, estetycznych, naukowych i innych, które należałoby zachować w stanie niezmienionym lub mało zmienionym dla przyszłych pokoleń”* (Jalinik 2009). Rodzące się tu sprzeczności (w wyraźnej opozycji stoją bowiem konieczność ochrony – w tym chociażby ograniczania dostępu – oraz potrzeba rozmaitej eksploatacji i ekspozycji) powodują, że obszary tego typu są miejscami ścierania się interesów rozmaitych podmiotów i grup.

W podobnych skomplikowanych sytuacjach szczególne zastosowanie znajduje koncepcja tzw. rozwoju zrównoważonego. Dostępne w opracowaniach krajowych i zagranicznych definicje turystyki zrównoważonej akcentują różne aspekty zagadnienia, jednak cechą wspólną niemal wszystkich pozostaje konieczność poszukiwania kompromisu pomiędzy funkcjonującymi na danym obszarze grupami interesu (Kassenberg 2007). Rozumiana w ten sposób turystyka zrównoważona jest pewnym *„idealnym modelem, który może pojawić się jedynie wtedy, gdy między czterema jej zasadniczymi elementami (środowisko przyrodnicze, turyści, społeczności lokalne, usługodawcy turystyczni) występuje stan równowagi. (...) Na ogół sytuacja przypominająca stan, który można uznać za bliski turystyki zrównoważonej, może zaistnieć tylko wtedy, gdy aktywne elementy układu – czyli (a) turyści, (b) społeczności lokalne i reprezentujące ich władze oraz (c) osoby prawne i fizyczne świadczące szeroko rozumiane usługi turystyczne i czerpiące z tego tytułu korzyści – wykazują chęć wprowadzania w stosunku do siebie różnego rodzaju ograniczeń (samoograniczeń)”* (Kowalczyk 2010).

Warto nadmienić, że wymieniane wyżej postulaty sformułowane przez teoretyków turystyki zrównoważonej powinny być realizowane są równolegle. Sytuacja taka stwarza zatem konieczność identyfikacji i dokładnej analizy potrzeb i oczekiwań wszystkich grup interesu funkcjonujących na danym terenie. W przypadku obszarów turystycznych do najczęściej spotykanych podmiotów należą (Kozak 2009, Majdak 2011):

- społeczność lokalna (mieszkańcy) – dla wielu osób zamieszkujących obszary turystyczne dochody związane z obsługą przyjezdnych stanowią główne (lub uzupełniające) źródło dochodów. Należy jednak zauważyć, że istnieje także druga grupa osób, która z różnych przyczyn nie osiąga żadnych korzyści wynikających z istniejącego ruchu turystycznego;
- władze lokalne – odpowiedzialne za realizację określonej polityki rozwojowej na danym obszarze i wywierające bezpośredni wpływ na wzrost lub ograniczanie ruchu turystycznego;
- przedstawiciele lokalnych stowarzyszeń i zrzeszeń podejmujący określone inicjatywy związane z funkcjonowaniem miejscowości i rozwojem turystyki;
- dysponenci oraz właściciele atrakcji turystycznych (publiczni i prywatni). Ich decyzje oraz sposób udostępniania atrakcji turystycznych (lub ograniczania dostępu) pozostaje w ścisłym związku z obsługą ruchu turystycznego oraz kształtowaniem wizerunku danego obszaru jako terenu atrakcyjnego turystycznie;
- przedsiębiorcy – właściciele obiektów noclegowych, handlowych, gastronomicznych oraz inne podmioty prowadzące działalność komercyjną;
- turyści – jako bezpośredni odbiorcy kierowanej do nich oferty, decydować będą o sukcesie lub porażce podejmowanych działań;
- osoby reprezentujące interesy środowiska przyrodniczego, stanowiącego często najważniejszy walor turystyczny danego obszaru. Dewastacja zasobów przyrodniczych w oczywisty sposób skutkować będzie znacznym obniżeniem atrakcyjności turystycznej regionu oraz w dalszej perspektywie – spadkiem liczby przyjezdnych, co z kolei negatywnie wpłynie na sytuację materialną mieszkańców.

Przyjęta metodologia zakładała dotarcie do przedstawicieli wszystkich wymienionych wyżej grup. Dzięki temu opracowany katalog konfliktów i kompromisów (prezentowany w dalszej części artykułu) uwzględni stanowiska wielu stron.

Konflikty i kompromisy – wyniki badań i wnioski

Obszary przyrodniczo cenne stanowią zazwyczaj miejsca wzmożonej penetracji turystycznej. Jak zauważono już wcześniej – stanowią one jednocześnie pole działania rozmaitych grup interesu. Przeprowadzone badania własne uwiadcniają, że katalog zagadnień problemowych jest obszerny, należy jednak zwrócić uwagę, że istnieją także sfery, w których poszczególne podmioty osiągają kompromisy.

W oparciu o logikę SWOT – technikę analityczną służącą porządkowaniu informacji – wydzielono następujące obszary zagadnień (konfliktów i zgodności interesu) wspólne dla wszystkich obszarów, na których prowadzono badania:

- czynniki pozytywne – wewnętrzne (mocne strony): w tej grupie uwzględniono potencjał, czynniki oraz uwarunkowania wewnętrzne, które uznano za istotne z punktu widzenia rozwoju zrównoważonej turystyki i rekreacji na omawianym obszarze;
- czynniki negatywne wewnętrzne (słabe strony): w tej grupie uwzględniono czynniki wewnętrzne, które mogą stanowić problem (barierę) dla rozwoju zrównoważonej turystyki i rekreacji;
- szanse dyktowane przez uwarunkowania zewnętrzne: w tej grupie wymieniono pozytywne zjawiska, procesy, czynniki zewnętrzne, które mogą towarzyszyć rozwojowi zrównoważonej turystyki i rekreacji;
- zagrożenia wynikające z uwarunkowań zewnętrznych: w tej grupie wymieniono negatywne zjawiska, procesy, czynniki zewnętrzne, które mogą towarzyszyć rozwojowi zrównoważonej turystyki i rekreacji na omawianym obszarze.

Warto nadmienić, że analiza SWOT polega na określeniu silnych oraz słabych stron (traktowanych jako czynniki wewnętrzne) oraz szans i zagrożeń (czynników zewnętrznych) towarzyszących np. przyjętej strategii działania. Sama nazwa natomiast stanowi akronim angielskich słów: S („strengths”) – mocne strony, W („weaknesses”) – słabe strony, O („opportunities”) – szanse, T („threats”) – zagrożenia (Kozłowski, Piotrowski 1996, Michałowski 2008).

Wśród czynników pozytywnych – wewnętrznych wymienić należy:

- gotowość do podejmowania dyskusji przez przedstawicieli różnych grup interesu,
- deklarowane poparcie dla założeń koncepcji rozwoju zrównoważonego ze strony przedstawicieli władz lokalnych,
- chęć osiągnięcia kompromisów,
- wysoki stopień identyfikacji mieszkańców z danym obszarem,
- szeroki wachlarz atrakcji turystycznych dostępny na oferowanych obszarach,
- różnorodność walorów turystycznych,
- niezdegradowane środowisko przyrodnicze,
- funkcjonowanie kreatywnych i prężnie działających stowarzyszeń i zrzeszeń,
- możliwość rozwijania infrastruktury dla celów turystycznych,
- konsekwentnie prowadzona proturystyczna polityka władz lokalnych wybranych gmin,
- realizacja dużych przedsięwzięć służących i mieszkańcom, i turystom,
- przyjazne relacje między turystami i mieszkańcami,
- działalność edukacyjna i rozwojowa prowadzona przez Stację Morską Uniwersytetu Gdańskiego (obszar Półwyspu Helskiego).

Wśród czynników negatywnych – wewnętrznych znalazły się:

- niedostatecznie rozwinięta baza noclegowa,
- brak ścisłej współpracy między sąsiadującymi ze sobą gminami,
- brak zaplecza turystycznego działającego całorocznie,
- brak alternatywnych środków komunikacji,
- duże rozproszenie atrakcji turystycznych,
- nadmierna eksploatacja walorów przyrodniczych,
- wybiórcza dbałość o estetykę miasta i regionów,
- brak konsolidacji działań różnych środowisk (stowarzyszeń, mieszkańców, władz lokalnych i in.) mających na celu podnoszenie atrakcyjności badanych miast i regionów,
- brak perspektyw dla młodych ludzi (brak pracy, mieszkania, zjawisko odpływu młodych ludzi do dużych miast).

Wśród szans dyktowanych przez uwarunkowania zewnętrzne wymienić należy:

- możliwość przyciągania turystów poza okresem ścisłego sezonu letniego,
- możliwość pozyskiwania funduszy zewnętrznych na rozwój turystyki i inwestycje proekologiczne,
- rosnące zainteresowanie badanymi obszarami wśród turystów,
- wydłużenie sezonu turystycznego (zmniejszenie zjawiska sezonowości ruchu turystycznego),
- utworzenie parku kulturowo-przyrodniczego (lub innej formy umożliwiającej ochronę i ekspozycję walorów kulturowych i przyrodniczych) na obszarze cyplowym Półwyspu Helskiego.

Wśród zagrożeń wynikających z uwarunkowań zewnętrznych wymienić należy:

- nadmierną antropopresję,
  - utratę kontroli nad strumieniami turystów,
  - pogłębiającą się sezonowość ruchu turystycznego,
  - brak zrozumienia dla potrzeb ekologicznych i nadmierną eksploatację obszarów,
  - przewagę turystów jednodniowych,
  - brak stałego monitoringu i badań dotyczących potrzeb i zachowań turystów we wszystkich badanych gminach.
- Prezentowane zestawienia obejmują obszary zagadnień, wokół których ogniskują się sytuacje problemowe i konflikty, a także wypracowywane zostają kompromisy. Przyjęta metodologia, a także dobór obszarów, w obrębie których prowadzono badania terenowe, sprawiają, że powyższy wykaz uwzględnia rozmaite i – co należy podkreślić – nieraz bardzo specyficzne, lokalne uwarunkowania.

Na uwagę zasługuje powszechna gotowość poszukiwania konsensusów, a także przekonanie dotyczące konieczności ochrony najcenniejszych walorów przyrodniczych wszystkich badanych obszarów. Warto odnotowania są także relacje pomiędzy turystami i gospodarzami terenów (stałymi mieszkańcami) na ogół opisywane jako pozytywne. Nieco zastanawiający wydaje się natomiast często obserwowany brak ścisłej współpracy sąsiadujących ze sobą miast i gmin w zakresie kreowania wspólnego produktu turystycznego. Brak

stałego monitoringu strumieni turystów oraz potrzeb i oczekiwań przyjezdnych również powodować może, że podejmowane lokalnie inicjatywy nie będą przynosić oczekiwanych skutków. Pojawiające się konflikty wynikają na ogół z braku dostępu do profitów płynących z obsługi ruchu turystycznego.

Obserwowane zjawiska pozwalają także stwierdzić, że mimo złożoności omawianych problemów istnieją szerokie możliwości nadania zrównoważonego charakteru turystyce i rekreacji na obszarach przyrodniczo cennych. Prezentowane w artykule wyniki badań stanowią mogą natomiast punkt wyjścia do poszukiwań optymalnych, uwzględniających interesy różnych stron ścieżek rozwojowych.

Uwagi

Prezentowane w artykule wyniki badań uzyskano w ramach projektu badawczego pt. „Turystyka zrównoważona na wybranych obszarach wschodniej Polski. Strategie – rozwiązania – efekty” realizowanego w Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie (projekt o symbolu DM-13 finansowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego).

The presented material is based on research conducted by Academy of Physical Education in Warsaw. Grant supported by Ministry of Science and Higher Education (Grant No DM-13).

Literatura

- Dobrzański G. 2000. Rozważania na temat pojęcia obszarów przyrodniczo cennych. Maszynopis. Politechnika Białostocka, Białystok
- Jalinik M. 2009. Zarządzanie gospodarstwem ekoagroturystycznym na obszarach przyrodniczo cennych: Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. *Ekonomia i Zarządzanie*, z. 14, p. 85–94.
- Kassenberg A. 2007. Zrównoważony rozwój a koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju. W: G. Gorzelak, A. Tucholska (red.) *Rozwój, region, przestrzeń*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, p. 54.
- Kowalczyk A. (red.) 2010. *Turystyka zrównoważona*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, p. 33.
- Kozak M. W. 2009. *Turystyka i polityka turystyczna a rozwój: między starym a nowym paradygmatem*. Scholar, Warszawa, p. 33.
- Koźmiński A., Piotrowski W. (red.) 1996. *Zarządzanie – teoria i praktyka*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, p. 139.
- Majdak P. 2011. Czynniki kształtujące przestrzeń obszarów turystycznych w świetle koncepcji rozwoju zrównoważonego na przykładzie Półwyspu Helskiego. W: M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.) *Przestrzeń turystyczna. Czynniki, różnorodność, zmiany*. Warszawa, p. 303–309.
- Majdak P. 2012. Rozwój zrównoważony jako narzędzie poszukiwania kompromisów na obszarach turystycznych na przykładzie Półwyspu Helskiego. *Zarys problematyki i koncepcji badań*. W: T. Jamczura, H. Kretek (red.) *Zrównoważony rozwój – debiut naukowy 2011*. Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, Racibórz, p. 149–157.
- Michałowski K. 2008. *Podstawy zarządzania turystyką (aspekt przestrzenny)*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok, p. 144.